

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94 (477.73):568.211«1920-1921»
DOI: 10.15587/2313-8416.2018.140133

САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИЙ СТАН ТАБОРУ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ АЛЕКСАНДРІВ (ПОЛЬЩА), грудень 1920 – липень 1921 рр.

© І. В. Срібняк

В статті проаналізовано санітарно-епідеміологічну ситуацію в таборі інтернованих вояків-українців в Александрові (Польща) у кінці 1920 – першій половині 1921 рр. Доведено, що незадовільний санітарний стан в таборі причинився взимку 1921 р. до спалахів пошесних хвороб, які відразу були локалізовані зусиллями українських та польських лікарів. У подальшому переважна більшість хворих інтернованих проходила лікування в українському загальнотаборовому шпиталі та амбулаторії, отримуючи там кваліфіковану медичну допомогу

Ключові слова: інтерновані, шпиталь, амбулаторія, лікар, санітарний стан, хвороба, Александрів, Польща

1. Вступ

21 листопада 1920 р. армія УНР, ведучи безперервні бої більшовицькими військами, була змушена відступити за Збруч на територію Польщі. Після цього військово майно та зброя були передані польській владі, а особовий склад Військ УНР у відповідності з міжнародними нормами був інтернованим. Місцем перебування українських військ стали шість спеціальних таборів (Александрів Куявський, Пйотрків Трибунальський, Пикуличі, Ланцут, Вадовиці та Каліш), які мали відповідну інфраструктуру для розміщення українського вояцтва. В Александрові були приміщені 4-та Київська і 6-та Січова стрілецькі дивізії армії УНР, які творили окрему групу на чолі з власним об'єднаним командуванням, яке провадило свою діяльність у порозумінні з польським комендантом табору.

2. Літературний огляд

Попередники зосередили свою увагу на обставинах перебування та культурно-освітній діяльності інтернованих вояків-українців в Александрові [1, 2], між тим поза їх увагою опинились деякі важливі аспекти життєдіяльності цього табору, і зокрема його санітарно-епідеміологічний стан та діяльність таборових лікарських закладів. Дана тема ще не була об'єктом спеціального дослідження ані в українській, ані в польській історіографії, про неї відсутні будь-які дані, а пропонується стаття цілком сперта на архівних джерелах.

Вивчати це питання є важливим тому, що життя кожної людини є безцінним, а жертвна і благородна праця польських і українських лікарів у таборі

Александрів дозволила зберегти не одному вояку-українцеві здоров'я.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – проведення комплексного аналізу санітарно-епідеміологічної ситуації в таборі інтернованих вояків-українців Александрів (Польща), які витворились у таборі наприкінці 1920 – першій половині 1921 р.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Встановити ефективність діяльності таборових медичних закладів, а також стан забезпеченості їх лікарським та допоміжним персоналом, ліками та спеціальним санітарним обладнанням.

2. Простежити динаміку захворюваності інтернованого вояцтва, номенклатуру їх хвороб, а також впливу на цей процес щеплень.

3. Розкрити зв'язок збільшення відсотку захворювань інтернованих інфекційними хворобами з недотримання належного санітарного стану на території табору.

4. Санітарно-епідеміологічний стан табору інтернованих вояків-українців Александрів (Польща), грудень 1920 – липень 1921 рр.

Переїзд вояків-українців до табору в Александрові, який виявився цілком не готовим до їх розміщення, ускладнювався ще й тим, що в ньому була відсутня медична інфраструктура. Тому вже 12 грудня 1920 р. при 6-ї дивізії було відкрито амбулаторний пункт, який обслуговував усіх таборян. Це стало можливим завдяки заходам санітарного референта та-

бору, старшого дивізійного лікаря сотника К. Морозовського. Того ж дня своїм наказом (ч. 3) начальник групи інтернованих генерал М. Безручко визначив порядок запису хворих до неї для обстеження та лікування [3].

Згаданий амбулаторний пункт фактично діяв при польському таборовому шпиталі на 84 ліжка (отримуючи від нього потрібні ліки), в якому працював змішаний польсько-український медичний персонал (три лікаря, чотири лікарські помічники та три фельдшери). Денний прийом становив 100–140 осіб, крім того силами українських лікарів проводилось щеплення від холери і черевного тифу. З огляду на такий обсяг роботи, а також ту обставину, що за останній тиждень грудня 1920 р. трапилось 32 захворювання поворотним тифом, один – черевним, один – плямистим (у шпиталі у цей час перебувало 87 хворих на пошесні та простудні хвороби), існувала потреба збільшити кількість місць у шпиталі до 200 ліжок [4].

Між тим командування групи вважало за доцільне розгорнути в таборі ще й загальнотаборовий український шпиталь, тим більше що розміщені в Александрові дивізії армії УНР диспонували достатньою кількістю лікарів та допоміжного санітарного персоналу. Реалізації цього задуму сприяла й таборова комендатура, яка зі свого боку виділила для його облаштування два бараки, які дозволяли розмістити в них близько 120 хворих. Неодмінною умовою такого розширення було придбання кількох сотень комплектів нагільної та постільної білизни, рушників, ковдр та ін. У цьому таборі допомогли Український Червоний Хрест та Британський комітет [5], які передали шпиталю 400 комплектів білизни, а також польська влада, яка позичково надала потрібні ліжка, постільну білизну та різне санітарне майно.

Робота шпиталю підтримувалась і грошовими внесками з дивізійних кас (так, зокрема, 6-та дивізія передала шпиталю 8000 м.п., дивізійний кооператив – 1000). У подальшому діяльність шпиталю і амбулаторії стала можливою завдяки регулярній допомозі з боку польської міської лікарні в Александрові (фармакологія та хірургічні інструменти), Британського комітету допомоги Польщі та YMCA (білизна та засоби гігієни) [6].

Відтак, попри поважні труднощі перших тижнів перебування у таборі, відкриття українського таборового шпиталю було лише справою ближчого часу – чого не можна сказати про іншу нагальну проблему табору. Набагато більші труднощі являло забезпечення та підтримування належного санітарного стану на території Александрова. Ще 12 грудня 1921 р. у своєму наказі (ч.3) був змушений констатувати, що «табор знаходиться в надзвичайно брудному стані», у зв'язку з чим наказував командирам частин «привести до ладу бараки і виходки та околиці бараків і надалі розподілити догляд і уборку районів бараків між частинами їх займаючими» [7].

Цілком очевидно що, цей припис наказу не виконувався, бо під час перегляду бараків було «зауважено великі непорядки і нечистоту, а іменно: клозети занечищені так, що цілком неможливо до них приступити, біля кухонь знаходиться повно випадків (ві-

дходів – *авт.*), довкола бараків повно сміття». Як з'ясувалось у подальшому – саме підтримання чистоти в таборі виявилось найскладнішим завданням для українського вояцтва, бо частина військових начальників подеколи не могла, а подеколи – не хотіла докласти хоча би мінімальних зусиль для цього. Це пояснювалось як суттєвим падінням дисципліни, так і деморалізацією частини таборян, у т.ч. й старшинства. Внаслідок цього санітарна ситуація в таборі продовжувала погіршуватись, створюючи незручності для самих таборян.

Поки командування групи ніяк не могло організувати таборян до регулярного прибирання території табору, згадувані благодійні організації суттєво причинились до нормалізації життя та побуту деяких – найбільш потребуючих цього – категорій таборян. Часом їх допомога була неоціненна, являючи собою єдину можливість вижити в умовах хронічної та безнадійної нестачі усього самого найнеобхіднішого. З огляду на це державно-політичний провід та командування армії УНР приділяли велику увагу комунікації з представниками різних благодійних організацій у Польщі.

В Александрові їх контакти з інтернованими вояками-українцями відбувались через лікаря 6-ої Січової дивізії поручника Х. Сушко, яка за дорученням УЧХ і УВЛК здійснила наприкінці 1920 р. обстеження становища мешканців всіх українських таборів. Остання зуміла залучити до участі у допомогівій акції голову Британського комітету допомоги Польщі пані Вульямі (Vulliamy). У своєму листі від 31 грудня 1920 р. до неї Х. Сушко повідомляла про «невдоволюючий санітарний стан» табору Александрів, що, на її думку, стало наслідком «недостачі необхідних приладів, себто лопат, мітел[...] відер для миття підлог» [8].

Обстеживши барачні приміщення, надані комендатурою для облаштування шпиталю, Х. Сушко відзначила, що мали багато щілин, з яких «сипався порох (пил – *авт.*) при найменшому потрясенні дверима». Обігрів шпитальних бараків здійснювався малими чавунними пічками з трубами, які були неефективні з огляду на надмірну перевитрату палива. Між тим вугілля (дрібне та надзвичайно низької якості), яке видавалось для опалення, призводило до того, що попри самий старанний догляд вугляний пил товстим шаром осідав на білизні та лікарських інструментах у баракі. До того ж через брак води не проводилось належна дезінфекція білизни, рушників, інструментів – що зрештою призвело до загострення санітарно-епідеміологічної ситуації в масштабах усього табору та захворювань таборян на тиф [9].

Причини «вибуху епідемії тифу поворотного і плямистого в таборі інтернованих в Олександрові» були проаналізовані у недатованій доповідній записці таборового санітарного референта табору сотника К. Морозовського. Серед них останній вказував на «дуже злий стан одягу», коли частина таборян (у т.ч. й дехто зі старшин) була змушена послуговуватись «цивільними лахміттями», надмірна скупченість вояцтва у таборах, фактична неможливість для декого з таборян прати одяг через відсутність змінного [10].

Про загрозовий епідеміологічний стан табору свідчить зміст наказу начальника групи інтернованих № 3 від 8 січня 1921 р., в якому йдеться про запровадження суворої ізоляції двох бараків терміном на 21 добу, під час якого їх мешканцям заборонялось «переходити встановлену навколо бараків демаркаційну лінію», причому провіант для вояцтва цих двох бараків мав доставлятися тільки до цієї лінії. Одночасно у таборі було вжито заходів для поліпшення санітарного стану таборян, зокрема – три рази на тиждень всі таборяни мали відвідувати лазню, регулярно мала проводитись й дезінфекція одягу, білизни, кашкетів і кожухів. Також мали бути продезінфіковані й всі приміщення в таборі – не тільки бараки, але й підсобні приміщення [11].

Зрештою, завдяки зусиллям польських та українських лікарів, проведенню щеплення таборян, забезпеченню належних гігієнічних умов, а також підтриманню чистоти на території табору – настала відносна нормалізація санітарно-епідеміологічної ситуації в Александрові. Кількість хворих на епідемічні хвороби поступово зменшувалась, про що свідчили «вікази руху хворих» за період з 25 грудня 1920 р. і до 16 травня 1921 р. [12].

Підводячи на шпальтах таборової газети підсумки піврічної діяльності шпиталю невідомий дописувач відзначив той факт, що лише до його амбулаторії інтерновані звертались 16211 разів, завжди отримуючи при цьому потрібну ним лікарську чи медикаментозну допомогу. У червні 1921 р. амбулаторія займала дві великі зали, в яких відбувався прийом хворих, щеплення та засідання медичних комісій. За час свого існування таборовий шпиталь розширився і займав вже чотири бараки, в яких було обладнано п'ять палат для хворих, аптека, ванна, казарма для санітарів, помешкання для канцелярії і цейхаузу. Загалом за цей час в ньому було проліковано 930 осіб (з діагнозом плямистий тиф – 14 осіб, поворотний тиф – 164, дизентерія – 1, грип – 140, малярія – 154, туберкульоз – 18, інші пошесні хвороби – 16), а також ще 294 особи з терапевтичними діагнозами і 76 – з хірургічними.

Всім таборянам були зроблені щеплення на віспу, черевний тиф (двічі) та ін'єкції тетравакцини (двічі). Завдяки цьому смертність серед хворих була на дуже низькому рівні – лише чотири випадки або 0,45 % від загальної кількості хворих. Все це стало можливим завдяки відповідальному ставленню до виконання своїх обов'язків медичного персоналу шпиталю, і насамперед старшого лікаря табору сотника К. Морозовського [13].

Але як і раніше «ахіллесовою п'ятою» табору залишалось дотримання чистоти на його території, а

також у бараках. Усвідомлюючи тимчасовість свого перебування в Александрові та перебуваючи дуже складним побутових умовах, таборяни у своїй масі демонстрували виразне небажання докладати хоч би мінімальні зусилля для цього. Хоча у багатьох наказах начальника групи інтернованих містились нагадування про необхідність підтримання порядку та належного санітарного стану, а також суворі попередження комендантам бараків та командирам частин – вони мали тільки частковий ефект. Прибравши раз навколишню територію і бараки, інтерновані вже за короткий час знову повертались до свого «звичайного» стану, продовжуючи смітити навколо себе та «удобрювати» ґрунт навколо бараків.

5. Результати дослідження

Основним результатом дослідження стало введення до наукового обігу значної кількості архівних джерел, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Завдяки проведеному дослідженню абсорбовано досвід боротьби з пошесними хворобами в умовах примусової локалізації значних мас людей.

6. Висновки

1. Незадовільний санітарний стан в таборі без сумніву причинився до спалахів пошесних хвороб, які відразу були локалізовані зусиллями українських та польських лікарів. Таборові медичні заклади працювали весь час інтенсивно та злагоджено, обслуговуючи значну кількість таборян. У складних випадках хворих таборян відряджали до польського міського шпиталю, який мав усе необхідне для лікування небезпечних пошесних хвороб.

2. Безперечною заслугою командування табору стало облаштування українського загальнотаборового шпиталю, завдяки чому вдалось охопити якісним лікуванням тих таборян, які потребували медичну допомогу. Важливим було й те, що у таборовому шпиталі стало можливим забезпечити хворих білизною, милом і необхідними ліками, поліпшити їх харчування.

3. Збереження здоров'я таборян стало одним з безперечних заслуг польсько-українського лікарського складу таборових медичних установ, українського командування групи інтернованих та комендатури табору, а також центральної польської влади, яка приймала на себе видатки з лікування інтернованих у міському шпиталі Александрова. Завдяки з інтернованими в таборі майже не траплялось летальних випадків, і всі хворі повертались до активного життя та діяльності.

Література

1. Karpus Z. Jency i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. Torun, 1997. 209 s.
2. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ-Філадельфія, 1997. 187 с.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). ф. 2439. оп.1, спр.33, арк.5.
4. ЦДАВО України. ф. 2562. оп. 1. спр.32. арк.108 зв.-109.
5. ЦДАВО України. ф. 3526. оп.1. спр.1. арк. 20 зв.
6. Зірниця. Олександрів. 1921. 25 лютого. Ч. 3-4. С. 26.
7. ЦДАВО України. ф.2439. оп.1. спр.33. арк. 5.
8. ЦДАВО України. ф.3526. оп.1. спр.1. арк. 18.
9. ЦДАВО України. ф.3526. оп.1. спр.2. арк. 4-4зв.
10. ЦДАВО України. ф.3526. оп.1. спр.2. арк. 15-15зв.
11. ЦДАВО України. ф.2439. оп.1. спр.33. арк. 16.
12. ЦДАВО України. ф.3526. оп.1. спр.2. арк. 13. 23. 26–31.
13. Нове Життя. Александрово. 1921. 23 червня. № 57. С.4.

Дата надходження рукопису 20.06.2018

Срібняк Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра все-світньої історії, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053
E-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua